

IMEPÄRANE LÄHIAJALUGU

JÜRI ANT

Kahekümnes sajand hakkab lõppema. Sajand, milles me kõik elame ja milles on elanud meie vanemad, sugulased, tuttavad. Iga inimene, kes püüab kirjandust ja -allikaid. 20. sajandiga on lugu teistsugune. Igaühel meist on sellest, või vähemalt mingist selle osast oma ettekujutus. Seda on loonud ühel või teisel viisil kogutud teadmised, isiklikud elukogemused ja tähelepanekud. Kõike seda on täiendanud siit-sealt kuuldu, eri aegadel loetud ajalehed-ajakirjad, raamatud, nähtud filmid jms. Erinevalt meie rahva ajaloo varasematest aegadest on 20. sajandi ajaloo teemadel kaasarääkijaid võrreldamatult rohkem. Seetõttu peaaegu iga üksikfakti või üldisemate kontseptsioonide käsitlustes pörkuvad kokku erinevad ilma-vaated, poliitilised hoiakud, isiklikud konkreetse elukogemused jms. 20. sajandi ajalookirjutust on tublisti mõjutanud eri riigikordade ja valitsuste poliitilis-ideoloogilised tellimused ja lõpuks ka turumajanduse mängureeglid. Turukonjunktuuri pinnal võrsub tihti kiusatus kirjutada ajaloost nii, kuidas see end parajasti paremini müüb. Uurida arhiiviainest või selgitada endale senitehtut jääb tagaplaanile. Nõnda tekib viljakas pinnas ajaloolistele mõttespekulatsioonidele, vanade ja uute loodavate müütide võimendamisele.

Maaailmaajaloo kirjanduses on juba märgata olulisi püüdeid üldistada lõppeva sajandi ülimalt komplitseeritud ajalugu.¹ Seda püütakse teha tõsiteadusliku analüüsi ja üldistuste tasemel. Eestigi peaks selle sajandi ajaloo üldistamisel minema uude, 21. sajandisse võimalikult vähese arvu müütide ja legendidega või võimendades nende mõjul tekkinud kujutlusi. Mõnegi ohu vältimisele tahab käesolev artikkel tähelepanu juhtida.

SALADUSLIKUD ORGANISATSIIONID

Alustagem neist, sest alates nõukogude aja ülimalt reglementeeritud elukorralduse algusest tänaseni on ajaloolaste elu- ja töökorraldus paljus muutunud. Vististi ei tea näiteks kaugeltki kõik ajaloolased, rääkimata lihtsalt ajaloo huvilistest, et kunagine Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut pole olude

¹ Vt näit Paul Johnson. *Modern Times: the World from the Twenties to the Nineties*. London, 1991; XX vek. *Mnogoobrazie, protivorečivost', celostnost'*. Moskva, 1996.

sunnil enam ammu Eesti Teaduste Akadeemia juhitud, vaid on hoopis EV Haridusministeeriumi halduses. Ehk polegi see teadmine või mitteteadmise eriti oluline fakti taustal, et eesti rahval on siiski oma Ajaloo Instituut olemas.

Hoopis teine lugu on ajaloolaste mõnede teiste ühendustega. 1989. aastal sai avalikkus teavet ajaloolaste ühendusest nimetuse all Mart Laari nimeline Pariisi Ajaloo ja Ajaloolaste Kaitsekomitee Eesti sektsioon. 27. märtsil 1989 sektsiooni publitseeritud avaldus on jäänud vististi ainukordseks avalikustatud dokumendiks.² Sektsiooni nimetus on intrigeeriv ja mitmeti tõlgendatav, kuid tekitab kindlasti küsimuse: kui paljusid ajaloolasi, kellest aastakümne vahetusel paljudki moraalset kaitset vajasid, suudeti abistada ja millises ulatuses tehakse seda tööd praegu? Loomulikult huvitaks ajaloolasi informatsioon, kes sektsiooni liikmeskonda kuuluvad.

Salapäraseks oma seniste saavutuste poolest on jäänud Rahvuslik Ajaloo Fond, mis "ei allu mingile parteilisele juhtimisele ega valitsuse vahetusele" ja mis alates 1994. aastast on pidanud "aega säästmata rahvusliku vabaalgatuse korras" andma ajaloolastele võimalusi "töötada välja aus ja õiglane Eesti ajaloo süsteem ja teha see kättesaadavaks kogu meie rahvale". Tartu Teoloogia Akadeemia juurde asutatud erakapitalile rajaneva mitteriikliku organisatsioonina (NB!) on fond töötanud: "Me oleme valmis maksma fondi rahaga sellise töö eest, mis on objektiivne."³ Järjekordne küsimus – kui paljud ajaloolased ja kes on möödunud aastate jooksul leidnud hindamist-tasustamist selle fondi (organisatsiooni!) poolt? Avalikkusele pakuks vastus ilmset huvi kas või seepärast, et teada saada, millised ajaloolaste tööd on olnud objektiivsed ja missugused mitte.

Salapärase sektsioonide, fondide-organisatsioonide kõrval on ajaloolaste koondumise vorme, mille olemasolu ja tegevus üldtuntud, kuid mida mõnikord ometi üritatakse katta olematuse looriga. Nõnda on juhtunud näiteks Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES) tegevuse teavitamisega Viljandimaal. Teatavasti on paksemad aastakalendrid kõikvõimaliku informatsiooni, õpetusõnade, üldharivate artiklite edastajad. Selliselt on nad pikki aegu eesti kultuurivaras olnud tähelepandav kohal. "Sakala kalender 1998" informeerib Viljandimaa lugejaid 1950. aasta kurikuulsa EK(b)P Keskkomitee 8. pleenumi järel likvideeritud ÕESi saatusest järgmiselt: "1988. aastal püüti seltsi taastada. Võeti vastu uus põhikiri, esimeheks valiti ajaloo professor Herbert Ligi ja peeti mitu ettekandekoosolekut, aga hilisemast tegevusest puuduvad teated. Kõike vana ja hindamisväärset ei ole pärast lammutamist võimalik ellu äratada."⁴

Teisiti on arvanud ÕESi esimees, ajaloo professor Tiit Rosenberg, võttes 1998. aasta kevadise seisuga kokku seltsi senist tööd. Tsiteerigem: "Tänaseks on selts tegutsenud üsna ühtlaselt juba kümme aastat. Ettekandekoosolekute arv, mille numeratsiooni jätkati 1035-lt, on jõudnud 1146-ni. Nende ettekannete põhjal on sündinud hulk teadusartikleid, millest osa on avaldatud ka seltsi taastatud aastaraamatus 1988-1993, ilmunisjärge on ootamas uus aastaraamat."⁵ Võib veel lisada, et selts on oma töökoosolekutest ette teatanud nii raadios kui ka kirjutavas pressis.

AJALOOISED ISIKUD

Olulisi muutusi ja täiendusi teevad läbi paljude inimeste biograafiad. Mõttespekulatsioone on soodne arendada traagilise saatusega inimeste ümber, kelle elukäigust me kõike ei tea, või siis jääb vähemalt võimalus kahelda, kas me teame kõike. Poliitilisest konjunktuurist lähtuvalt näivad eelistatumad olevat pahempoolse ilmavaatega möödaniiku inimeste elulood. Nende puhul pole reaalselt ohtu, et autoritele võidaks erilisi etteheiteid teha.

² Vikerkaar. 1989, nr 8, lk 93-96.

³ Marvi Kaivo. Rahvuslik Ajaloo Fond tahab edendada õiglast eestlaste ajaloo uurimist. Postimees, 19. 04. 94

⁴ Ants Salum. Õpetatud Eesti Seltsi 160. aastapäevaks. Sakala kalender 1998. Viljandi, 1997, lk 82.

⁵ Tiit Rosenberg. 10 aastat Õpetatud Eesti Seltsi taastamisest. Tartu Postimees, 29. 04. 98.

Üheks näiteks võiks olla Johannes Varese eluloo uuem versioon, milles on oluliselt redigeeritud selle keerulise saatusega inimese elupilti. Teatavasti varjas nõukogude julgeolekuteenistus aastakümneid kiivalt J. Varese surma asjaolusid. Näis, et saladuse oreool pidanuks hajuma 1990. aastal, mil seoses J. Varese 100 sünniaastapäevaga avaldati tema biograafilisi materjale ja ka enesetapuga seotud dokumentatsioon.⁶ Siiski pole need dokumendid seniajani suutnud hajutada kahtlusi, kas ikka ei olnud J. Varese viimasel eluhetkel tema kõrval julgeolekumees, kes aitas vajutada püstolipäästikule. Meeli erutab veel küsimus, kas enesetapja oli argpüks või hoopis mehine inimene. Kuid J. Varese eluloo üksikuid aspekte võib käsitleda ka päris uuest vaatenurgast. Teatavasti teenis J. Vares nii I maailmasõjas kui ka Vabadussõjas arstina, mille eest teda ka mõlemas sõjas autasustati. Hiljem jätkas ta pikemat aega arsti erapraksist Pärnus. J. Varese kui tublist ja võimekast arstist jääb ühene mulje tema ühe biograafi Voldemar Pinni kirjaridadest.⁷ Samasuguseid tunnustavaid sõnu jagub J. Varesele kui arstile biograafilises teatmeteoses "Eesti ajalugu elulugudes", kuid lisatud on esmapilgul ehk väike nüanss Vabadussõja aegadest: "Mitmete mälestuste kohaselt oli ta tuntud oma karmuse poolest, mistõttu teda hüüti Surmakutsariks."⁸ Kaastundest möödanikumehe vastu võiks siinkohal resümeerida: tema jaoks oli hea, et Vabadussõja Surmakutsari kuulsus jõudis avalikkuse ette 1997. aastal ja mitte 1920. aastatel. Milline patsient läinuks niisuguse kuulsusega arsti juurde?

J. Varese eluloo küsimused on kahvatud võimaluste kõrval, mida on pakkunud ajalooteadusele Karl Säre isik. Selles on kõike – Kominterni, saladusi, reetmisi, tapmist, kohut, EKPD, rahvusvahelist luuret jpm. Algselt väikesest parteifunktsionäärist ja Kominterni kullerist tõusis ta 1940. aastal EKPD liidri kohale ning läks ilmselt lõpuks II maailmasõja kümnete miljonite teiste hulgas "kaotsi". 1990ndatel on K. Särest kujunemas maailmamastaabiline varitegelane, kes võinud olla nõukogude luure üks juhte Skandinaaviamaades, kujundada nõukogude luuret Kaug-Idas, õpetades ühtlasi Richard Sorget luurama – kuna tollal "kui pilusilmne paksuke Säre töötas juba Šanghais, oli Richard veel luure alal "roheline"" – kes võis J. Staliniga Kremlis vestelda Baltimaade alistamise plaanidest jne.

Karl Säre eluloo uurimise ja ühtlasi ka mütologiseerimisega on palju tegelnud Inglismaal elav filosoofiadoktor, kirjanik ja kirjastaja Einar Sanden. Kasutades oskuslikult kirjaniku loominguvabadust ajaloofaktide tõlgendamisel ja seostamisel on ta saavutanud huvitavaid tulemusi.⁹ Nähtavasti tema innustusel on Eestis hakatud võimendama spekulatsioonide, milles kaob piiri teaduse ja ulme vahel. Piirdume siinkohal lühikese lõiguga ühest K. Säret mütologiseerivast üllitisest ajakirjas Luup: "Üks suurematest operatsioonidest oli ajalehe "Kommunist" väljaandmine 1939. aasta septembris pärast seda, kui Nõukogude Liit ja Saksamaa olid Poola anastanud. Umbes samal ajal lõi ta tööliste karskusseltsi, mis töötas tegelikult Nõukogude luure variorganisatsioonina. Ta kogus kommunistide jaoks andmeid Riigivolikogus "iseseisvate sotsialistide" nime all töötavatel saadikutelt."¹⁰ Eelõeldust tekib mitu küsimust, millele autor võiks vastata oma tulevastes kirjatöödes: 1. Kas poleks võimalik ajaloolasi ja ajaloohuvilisi põhjalikumalt teavitada 1939. aasta septembris ilmunud Kommunisti numbritest? See on ju "uus sõna" meie ajalooteaduses üldse, eriti aga ajakirjandusajaloo jaoks; 2. Kui autor peab silmas 1938. aastal loodud karskusseltsi "Idee", mille tegevusele vihjab ka E. Sanden, siis pakuksid avalikkusele kindlasti huvi tõestused, et selle rajas K. Säre ja et see töötas nõukogude luure variorganisatsioonina; 3. Kes Riigivolikogu saadikutest töötasid iseseisvate sotsialistide nime all, kellelt K. Säre kommunistide jaoks andmeid kogus? Ka see on ju vaata et "uus sõna" ajaloo-

⁶ Aja Pulss. 1990, nr 1, lk 20-21; Erich Kaup. Johannes Varese surmaeelne kiri. Keel ja Kirjandus. 1990, nr 1, lk 49-50.

⁷ Voldemar Pinn. Kahe mehe saatus. Johannes Vares. Hjalmar Mäe. 1994, lk 25.

⁸ Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahtre. Tallinn, 1997, lk 136.

⁹ Eriti tuleks märkida Einar Sandeni raamatut "An Estonian Saga". Cardiff, 1996, mille põhiteemaks on küll Evald Miksoni elu ja saatus, kuid

kus autor esitab ka oma varasematest töödest kokkuvõtliku ja täiendatud versiooni Karl Säre isikust ja tema tegevusest.

¹⁰ Virkko Lepassalu. Richard Sorge ja Eesti. Luup. 1996, nr 5, lk 14.

¹¹ Samas, lk 11.

kirjanduses. Antud artikli autorikontseptsioone ei kindlusta eriliselt väljavõte soliidsest teatmeteosest "New Encyclopaedia Britannica", mille kohaselt olla Komintern saatnud Richard Sorge Jaapanisse pärast tema Saksamaa natsionaalsotsialistlikusse parteisse astumist 1933. aastal.¹¹ Usutavamad on R. Sorge tunnistused Jaapani võimudele ja tema vanglamärkmed, mis kinnitavad, et pärast üleviimist 1929. aastal Kominterni Täitevkomitee informatsiooni osakonnast nõukogude sõjaluusesse katkestati tema ametlik suhtlemine Kominterniga.¹² Lõpuks on käsitletav artikkel intrigeeriv veel väitega: "Ajaloolaste ees seisab küsimus, millisele kohale asetada Eesti ajaloo Richard Sorge grupis asunud eestlased. Ühest küljest on nad kodumaa reetjad, kes sõdisid vales poolel. Teisalt ei saa eitada, et nad olid inimesed, kes mõjutasid otsesemalt kui mõnigi riigitegelane suurriikide maailmapoliitikat."¹³ Võib vaielda, kas niimoodi asetatud küsimus ikka on adresseeritud ajaloolastele või ehk hoopis poliitikutele. Autorile tahaks aga esitada vastuküsimuse: kas Sorge grupi eestlased, kui nad sõdinuksid vastaspoolle, poleks olnud kodumaa reetjad ja sõdinuksid siis õigel poolel?

Pöördudes veel kord K. Säre eluloo juurde, pole võimalik eitada, et teadmatust ja müstikat on seal palju. Suurte küsimuste hulgas, näiteks: mida "pilusilme paksuke" tegi Šanghais, Kaug-Ida rongides ja Skandinaavias, võiks sama hästi esitada veel üsna lihtlase väikese küsimuse – kus ta tegelikult oli 21. juunil 1940? Kas esines ta uute töökuulutustega eesti rahvale Toompea lossi rõdult, nagu kinnitas ajaleht Kommunist 1941. aastal?¹⁴ Kas tervitas K. Säre kusagil keskpäeval A. Ždanovi kõrval N Liidu saatkonna rõdul võidukat riigikukatjate demonstratsiooni, milline foto on läbi aegade kandunud ühest väljaandest teise?¹⁵ Või oli K. Säre sel päeval vastavalt siseparteilisele töökorraldusele varahommikust hilisõhtuni hoopis Virumaal, millest räägivad uurimused ja mälestused, ning mida K. Säre ka ise on kinnitanud Eesti Julgeolekupolitseis 1941. aastal?¹⁶ Küsimus võib tunduda ehk tõesti väheolulisena, kuid kui K. Säre eluloos hakkavad järjest rohkem domineerima mõisted: "kuuldused", "mõnedel andmetel", "teistel andmetel", "kolmanda informatsiooni kohaselt"¹⁷, mida ei kinnitata ühegi ajalooallika viitega, näib, et vastata on nähtavasti vaja ka vähemtähtsatele küsimustele.

MÜÜTIDEST ABSURDINI

Kord tekkinud ajaloomüüdid võivad olla lausa ebaloomulikult elujõulised. "Eesti Entsüklopeedia" kaasaegne väljaanne ütleb, et ülekantud tähenduses on müüt ratsionaalselt põhjendamatu, petlik tõekspidamine, väljamõeldis, mida usutakse, aga ei tõestata.

20. sajandi Eesti ajaloo osas võiks üheks silmapaistvamaks näiteks olla nn Ivan Serovi dokument. Meeldetuletuseks niipalju, et tegu on Baltimaadest nõukogudevastase elemendi väljasaatmise operatsiooni läbiviimise kohta käiva instruksiooniga, mille olla kinnitanud N Liidu julgeoleku rahvakomissar Ivan Serov 11. oktoobril 1939.

1941. aastal nõukogudest mahajäänud dokumendi õnnetult ekslik dateerimine USA Senati uurimiskomisjoni poolt on loonud müüdi, mida ajaloolased nähtavasti väärata ei suuda. Dokument on vägagi ahvatlev, püüdmaks tõestada N Liidu tollaste võimude eriliselt küünilist kuritegelikkust ajal, mil äsja oli Balti riikidega sõlmitud vastastikuse abistamise paktid. Baltimaade saatuse on aga olnud niigi piisavalt dramaatiline ega vaja illustreerimiseks mõttetusi. Taolise dateeringu puhul algavad mõttetused dokumendi esimestest ridadest ja lõpevad allkirjaga,

¹² Novaja i noveishaja istorija. 1994, nr 4/5, lk 160-161.

¹³ Luup. 1996, nr 5, lk 10.

¹⁴ Kommunist, 21. 06. 41. Juhtkirjas "Ajalooline pööripäev" väideti sõnasõnalt: "Unustamatul 21. juunil oli seltsimees Säre Rakveres, Põlevkivis, Narvas ja Tallinnas. Tallinnas kõneles

sm. Säre Toompea lossi rõdult siia tulnud töörahva hulkadele."

¹⁵ Vt näit: Eesti Vabariik 1918-1940. Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. Koostanud Evald Uustalu. Lund, 1968, lk 251; Einar Sanden. An Estonian Saga. Cardiff, 1996. Fotoplokk raamatu lõpus.

¹⁶ Vt Olaf Kuuli, Erni Löbu. Eesti 1939-1940. Fakte, probleeme, meenu-tusi. Tallinn, 1989, lk 68; Olaf Kuuli, Karl Säre ja 1940. aasta Eestis. Poliitika, 1990, nr 3, lk 62; ERAF, R-819, n 2, s 71, l 69-70.

¹⁷ Vt näit: Eesti ajalugu elulugudes. Lk 151.

sest Julgeoleku Rahvakomissariaati ning vastavat rahvakomissari ametit polnud N Liidus 1939. aastal lihtsalt olemas. Töenäoliselt kuulub Serovi dokument ajavahemikku 3. veebruar kuni 13. juuni 1941, mitte mingil juhul aga oktoobrisse 1939.

Põhiliselt asetab I. Serovi dokumendi ajaloos omale kohale Soome ajaloolane Seppo Myllyniemi 1970. aastate teisel poolel oma soome (1977) ja saksa (1979) keeles ilmunud monograafias "Balti kriis 1938-1941".¹⁸ Paljud ajaloolased ja politoloogid ongi üsna ettevaatlikult Serovi dokumendi käsitlenud. Selle kõrval kasvab pidurdamatult monograafiate, artiklite, dokumendikogumike, mälestuste hulk, kus seda dokumendi esitatakse või tutvustatakse 1939. aasta dateeringuga, lisades sageli juurde kirglikke epiteete ja järeldusi sisu kohta.¹⁹ Isegi kuni väiteni, et J. Stalinil oli baaside läbirääkimiste ajal n-ö tagataskus juba valmis I. Serovi dokumendi projekt.

Muret tekitab on asjaolu, et müüdi võimendajate hulgas on asutuste väljaandeid, mis peaksid olema lausa kutsutud taolisi asju vältima, nagu näiteks Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon.²⁰ Müüt elab aga oma erilist iseseisvat elu, võimendudes vastavalt sellele, mida vähem püüavad uued autorid, literaadid, kirjastajad ja kahjuks nende seas ka ajaloolased kontrollida seda, mida nad avaldavad ja millisele müüdile nad oma kirglikke tundeid lisavad.

Olemasolevate müütide praktiliselt lootusetult piiramatute võimenduste taustal on ajaloo-teadmiste vahendamist mõnikord hakanud kujundama lausa omamoodi absurditeater.

1997. aasta novembrikuu keskpaigas võisid Eesti Ekspressi ajaloolehekülje lugejad tutvuda üsna hämmastava artikliga "Minevik elustub".²¹ Artikli sissejuhatav osa kõlas nii: "Selle aasta 28. oktoobril avastati Venemaa Riigiarhiivist Molotov-Ribbentropi salaprotokollid originaalid, teatab Moskva ajaleht Daily Kommersant. Siia maani oli MRP lepingute tekst loetav vaid mikrofilmikoopiatelt. 23. augustil 1939 allakirjutatud salaprotokollide olemasolu kinnitas küll Aleksander Jakovlevi juhitud parlamendikomisjon 1988. aasta detsembris, kuid originaalide säilimist eitati. Oktoobri lõpul esines Jakovlev MRP originaaldokumentide presentatsioonil."

Kõik see tundub esimesel hetkel olevat isegi tõelähedane, kui poleks üht asjaolu, nimelt kõik see toimus viis aastat varem, 1992. aastal.²² Varsti, pärast nõukogude originaalide avalikustamist andis A. Jakovlev oma visiidil Eestisse neist koopiad üle ka mitmele meie teadus-asutusele ja raamatukogule. Loodetavasti ei teki Daily Kommersandi ja Eesti Ekspressi ühisjõul uut ajaloomüüti, ehkki teatud eeldused selleks on loodud.

EHEDAD AJALOOMÄLESTUSED

Viimase aastakümne vältel on avalikkuse ette jõudnud arvukalt 20. sajandi erinevaid ajaloospekte käsitlevaid huvitavaid mälestusi. On neid, mis juba kunagi kogutud, kuid pole mitmel põhjusel jõudnud pikemat aega avalikkuse ette, eriti rohkesti on aga neid, mida varem polegi olnud võimalik avaldada. Tavaliselt vahendab mälestuste publikatsioone professionaalne ajakirjanik, ajaloolane või, mis päris loomulik, nende mõlema tihe koostöö. Igal juhul eeldavad avaldatavad mälestused hoolikat analüüsi koos vajadustele vastavate kommentaaridega. On ju avaldatav nii mälestuste autori kui ka vahendaja kompetentsuse ja professionaalsuse

¹⁸ Seppo Myllyniemi. Die baltische Krise 1938-1941. Stuttgart, 1979, lk 80-81. S. Myllyniemi seisukohti tutvustas ja püüdis omalt poolt kinnitada käesoleva artikli autor. Vt Postimees, 18. 02. 91.

¹⁹ Vt näit: Mass Deportations of Population from the Soviet Occupied Baltic States. On the Occasion of the 40th Anniversary of First Deportations of Estonians, Latvians and Lithuanians. Stockholm, 1981, lk 23; William

J. H. Hough. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting forcible Seizure of Territory. New York Law School. Journal of International and Comparative Law. 1985, Vol 6, nr 2, lk 381; Juhan Kangur. Valel on lühikesed jalad. Fakte 1941. a. küüditamisest. Rahvuslik Kontakt, 1988, nr 2, lk 28; 14. juuni 1941. Mälestusi ja dokumente. Koostanud Mart Laar. Tallinn, 1990, lk 5, 13-18; Võimatu vaikida.

Autor-koostaja Hilda Sabbo. I. Kd. Tallinn, 1996, lk 584, 610-613; Peep Kärp. Kui õitsengule järgnes häving. Meenutusi ja kommentaare elust Eesti-maal 1934-1945. Rakvere, 1997, lk 61.

²⁰ Vt näit Enn Sarv. Õiguse vastu ei saa ükski. Eesti taotlused ja rahvusvaheline õigus. Tartu, 1997, lk 68.

²¹ Eesti Ekspress, 14.11.97.

²² Rahva Hääl, 31.10.92.

möödupuu. Kui mainitud kriteeriume on ignoreeritud, võib ajakirjanduses mõnigi kord kohata lausa anekdootlikke esitusi. Kurb, kui see on seotud inimestega, kes on palju näinud, läbi elanud, palju teinud ja praegugi veel Eesti heaks palju ära teevad.

Piirdume lõiguga ühest 1997. aasta Eesti Ekspressi intervjuust Aare Ruth Puhk Mörneriga.²³ Ajakirjaniku küsimusele, kuidas tema jaoks algas II maailmasõda, järgnes kommenteerimata vastus: "See oli 1939. aasta kevadel, kui koolis teada saime. Algul oli päris põnev /.../ 1939. aasta sügisel olid koolis vanad õpetajad veel edasi, ainult loosungid pidime üles panema: "Õppida, õppida, õppida" või "Elagu Nõukogude Liit". Igatahes võis ise endale loosungid valida. Siis oli meil üks partei poolt korraldatud informatsiooniõhtu."

Inimlikesse eksimustesse tuleb suhtuda mõistvalt. Antud juhul on anekdootlikult kurb puánt asjaolus, et Aare Ruth Puhk Mörner koos abikaasaga ajaloprofessor Magnus Mörneriga asutas intervjuu andmise ajal perekondliku stipendiumi, mis mõeldud ajaloo- ja õigusteaduste magistrandidele või doktorantidele. Loodetavasti pole esimeste stipendiumisaajate hulgas intervjuud vahendanud ajakirjanik, sest tema peaks oma ajalooteadmisi nii keskmise kooliprogrammi ulatuses veel täiendama.

LÕPETUSEKS

Eesti ajakirjandus ja ajalookirjandus on suhtelisi vabadusevilju maitsnud enamvähem kümne viimase aasta vältel. Ilmselt on see aeg liiga lühike, et enam kui 60 aastat Eestis kestnud totaalne riiklik tsensuur jõudnuks asenduda autoriväärrika enesetsensuuriga.

Artiklis esitatu võib tunduda väiklase norimisena piasiasjades. Paraku on puudutatud piasiasjad vaid murdosake tegelikkusest. Kui kõik jätkub endises tempos ja suurenevas mahus, läheme oma 20. sajandi ajalooa järgnevasse sajandisse niisuguste segadustega, mille üle Euroopa rahvaste pere kindlasti pead vangutab.

On veel üks vana tõde – kõike seda, mis kord trükivalgust näinud, pole võimalik hävitada. 20. sajandil on seda tõekspidamist püütud küll raamatulökete ja raiepakkude, küll salahoidlate pimedike abil olematuks teha, aga tulemused on olnud suhteliselt mannetud. Seepärast võiksid ajaloolased, literaadid, toimetajad ja publitseerijad enne mõelda, kui nende üllitised ajalehtede-ajakirjade veergudele või kaante vahele jõuavad. Hakkab ju sellest hetkest maksma alla- või pealekirjutanu nimi ja nii läheb tema sõnum ajalukku, mille ees tuleb kõigil meil ühel või teisel viisi vastutada.

Jüri Ant (1939)

ajaloodoktor,
TÜ korraline
lähiajaloo professor.
On uurinud
EV sisepoliitikat,
Kominterni ja EKP ajalugu,
1920. ning 1940. aastate
sündmusi Eestis

²³ Selle Mõtsar. Hea elu sümbol. Eesti Ekspress, 28. 11. 97.